

جلوه‌های نادیده هنر خوشنویسان ایرانی

دکتر محسن صبا

دهند. ابتکارات و ابداعاتی کاملاً متنوع از اصل هنر خوشنویسی. از خطوط مختلفی که نوشتن آنها در ایران معمول بوده است اعم از ثلث، نسخ، ریحان، رقاع و توقیع، که آنها را اقلام سته خطوط اصول اسلامی خوانده‌اند، و یا تعلیق و نستعلیق و شکسته، که خاص ایرانیان بوده است، نمونه‌هایی در کمال جمال خوشنویسی بنامت هنرمندان ایرانی موجود است و هر یک از خطاطان شهر ایران کوشیده‌اند سبک خاصی ایجاد کنند و مکتب جدیدی بسازند.

سالها بعد از آنکه ابن مقفله شیرازی خطوط ششگانه را در دسترس ذوق ایرانیان قرار داد این خطوط راه تکامل و زیبایی را بوسیله خطاطان پیمود و سرانجام در اوایل قرن هشتم، با تلفیق نسخ و تعلیق، پایه و اساس خط نستعلیق نهاده شد و کار خوشنویسی در این خط به کمال هنرمندانی چون سلطانعلی مشهدی، میرعلی هروی، میرعماد حسینی و علیرضای عباسی بدرجه اعجاز رسید.

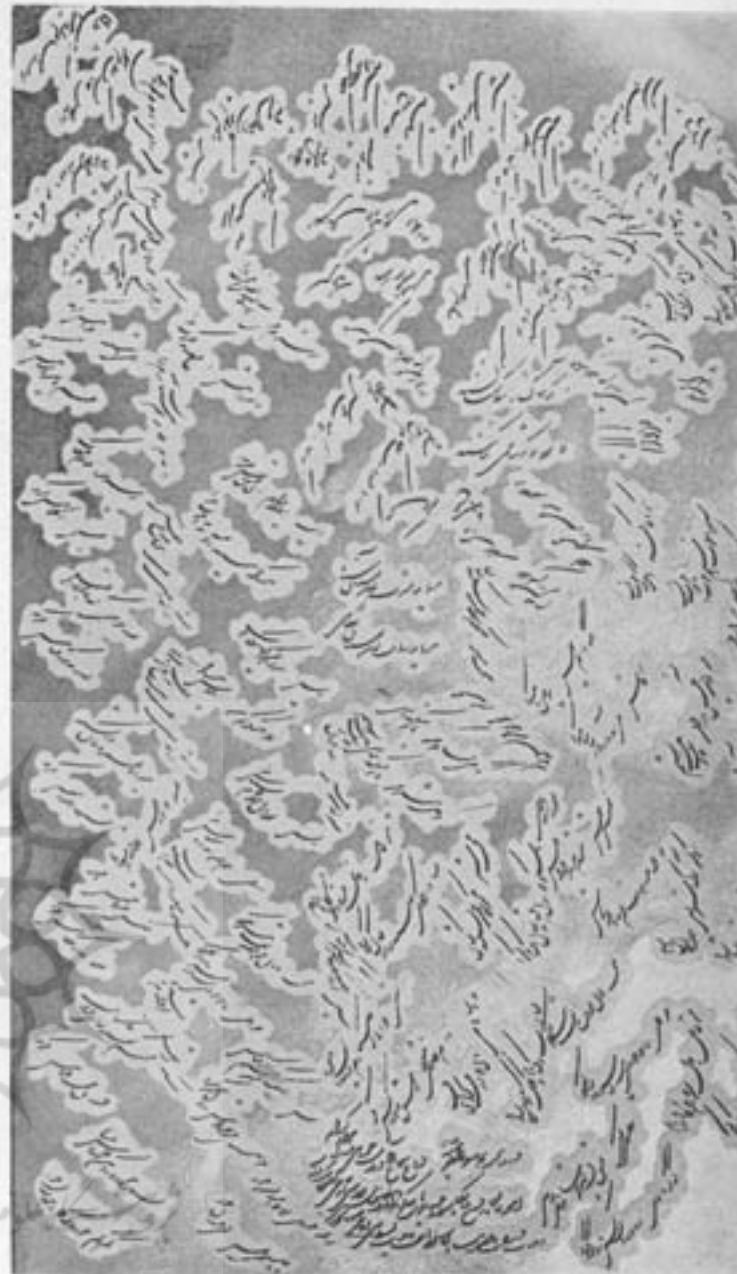
ذوق ایرانی باین زیباییها و تازه‌گرائیها اکتفا نمی‌کرد. در دنباله خط نستعلیق خط شکسته ابداع شد و درویش عبدالمجید این خط را در زمان خود بیایه کمال رسانید. اما در خطوط مختلف فارسی تنها مسأله زیبایی و مطابقت بودن هر یک از خطوط (با قواعد خطوط) و (مدادالخطوط) در کار نبود.

آنچه در تاریخ خط درست معلوم نکرده‌اند آنستکه جلی و خنی این خطوط بجه منظور نوشته می‌شده و چه تأثیری خوشنویسان از نوشتن مطالب خود باین دو طرز انتظار داشته‌اند و آنچه بآن کمتر نظر شده ترکیب جلی و خنی و از آن بالاتر ترکیب انواع خطوط و یا تکرار کلمات در یک مربع بوده است. معماران و مهندسیان ساختمان ایرانی خوب توجه کرده بودند که از خطوط مختلف میتوان برای تزئین ابنیه استفاده کرد و چه با مناره‌ها، و گنبدها و سردرها و شبستانها که با خطوط مختلف و مطالب مناسب تزئین شده است.

این توجه را هنرمندان دیگر نیز کرده بودند و اغلب اشیاء را با اشعاری که بخط خوش نوشته شده است زینت کرده‌اند. تزئین پارچه و قالی و قالیچه، کشکول و شمشیر و شطرنج و غیره و حتی تخت سلاطین با اشعار و خطی خوش بسیار معمول بوده است.

ولی آنچه در این مقال مورد نظر است توجه خاص خوشنویسان به ترکیب خطوط و یا تکرار کلمات یا جمع‌آوری یک دسته کلمات در یک محل و ایجاد یک نوع الهام خاص به بیننده می‌باشد.

بنظر میرسد در این مورد نباید تردید بخود راه داد که خوشنویسان با ترکیب نوع خاصی خطوط یا نگارش چلیبا و سطور راست خواسته‌اند احساس خاصی در بیننده ایجاد نمایند.

تاریخ پیدایش خطوط مختلفی که در ایران معمول بوده است میدانیم و شرح حال خوشنویسان را در چند کتابیکه درباره دوره حیات و آثار آنان نوشته شده است میخوانیم، ولی آنچه بآن کمتر توجه شده و شاید در بعضی مراحل نادیده مانده است ابتکارات و ابداعاتی است که خوشنویسان خواسته‌اند در ضمن تحریر مرقعات و قطعه‌ها و مخصوصاً سیاه مشق‌ها از خود نشان

Handwritten text in a smaller, more legible script, arranged in several columns. The text appears to be a commentary or a detailed transcription related to the main calligraphic piece. It includes various lines of text, some with marginalia and some with decorative elements like small floral motifs.

م انسانی و مطالعات فرهنگی

محمود خان ملک الشعراء صبا که یکی از شعراء و خوشنویسان
 و نقاشان مشهور دوره ناصری است در یکی از قصاید خود توجه
 خود را بر ترکیب خطوط و اینکه خوشنویسان جلوه های طبیعت
 را در خطوط خویش مورد نظر داشته اند بیان میدارد و در توصیف
 زمستان چنین میگوید:

بتوفد در هوا برف از بر باد

چو درهم رفته خطهای مورب

القصوار است نك عریان وساده

صفناژ و کهید چون سطر معرب

هنگام غروب آفتاب ، در فصل پاییز ، دسته های کلاغ
 و طرز پرش دسته جمعی آنها را در آسمان ، درهم شدن صفوف
 آنها ، و پریدن آنان را در سطوح مختلف ، مشاهده کرده ایم .
 گویا محمد قرطاس در این صفحه ، که خطوط ریز و درشت تر

از قام عربی تشبیه میکنند. آیا نویسندگان خط غبار در آثار خود چنین نظری نداشته‌اند (شکل ۴).

در تحول نقاشی ایران چند تن از نقاشان معاصر (مانند پیل آرام و غیره) خط شکسته و خط نستعلیق را الهام بخش راهی نوین در ترکیب خطوط و نقوش یافته‌اند. آیا بررسی مرقعات مختلف از خطوط مختلف راه‌های نوینی برای نقاشان دیگر باز نمی‌کند، و نویسندگان تراجم احوال خوشنویسان سزاوار نیست که تاریخ تحول هنر خط فارسی را، با توجه به جلوه‌های نادیده آن، مورد بررسی قرار دهند؟

را درهم آمیخته، چنین منظره‌ای ایجاد نموده‌است (شکل ۱). گاهی ترکیب خطوط طوری سبک و روح افزاست که زیباترین رقص‌های دسته‌جمعی را بخاطر می‌آورد.

شکل ۲ نوشته درویش عبدالمجید تحریر و جلوه خاصی دارد.

اگر ایرهای سیاه و تجمع آنها را در یک طرف آسمان و در طرف دیگر بنظر آوریم و این قطعه میرزا غلام‌رضا را در مقابل خود نگاهداریم احساس دیدار آسمان تیره و روشن در ما ایجاد نمیشود؟ (شکل ۳)

بعضی قطعات تصویر پرش پرندگان در آسمان لاجوردی است.

۱ - Jules Renard
 ۲ - Histoires Naturelles در اینجا ژول رنارد جناس لفظی درباره کتاب خود بکار برده است.

ژول رنارد^۱ نویسنده فرانسوی در تصنیف ادبی خود (تاریخ‌های طبیعی)^۲ مورچه‌ها را بیک ردیف عدد (3)